

SREDNJOVJEKOVNI GOTIČKI PEČATI U BOSNI I HUMU*

Današnja Bosna i Hercegovina prostorno je uobličena uglavnom pregovorima između Turske, u čijem je sastavu bila vojnička pokrajina nekoliko stoljeća, i europskih sila od 17. do kraja 19. st. Ona se samo dijelom podudara sa zemljama i krajevima koji su obuhvaćani pojmovima srednjovjekovne Bosne, Huma, Travunije, Donjih Kraja, Usore i Soli, u kojima su oblasni gospodari imali najviše moći i utjecaja, a mogli su kao i sam kralj raspolagati svojim zemljišnim posjedima, darivati ih podanicima ili čak prodavati susjedima. Upravo tako se i nabrajaju zemlje na velikom pečatu bana Stipana Kotromanića iz 1323. god. nad kojima on banuje (*Sie pečat godna Stipana bana slobodnoga g(osodi)na vse zemle bosnske, usorske, solske i dolne kraiske i vse zemle humske*). Odsutnost strože središnje vlasti, što se s jedne strane održavala na ustroj i ulogu *stanka*, jednog oblika velikaškog sabora, a s druge strane na proizvodnju sitnog plemstva, sličnog poljskog šljahti, u sklopu vladajućih vazalno-suverenskih odnosa, odražavala se sloboda nužno u relativno visokom standardu. U tome je, također, moguće naći dosta odgovora na pitanja i dileme oko niza kulturološko-idejnih posebnosti.

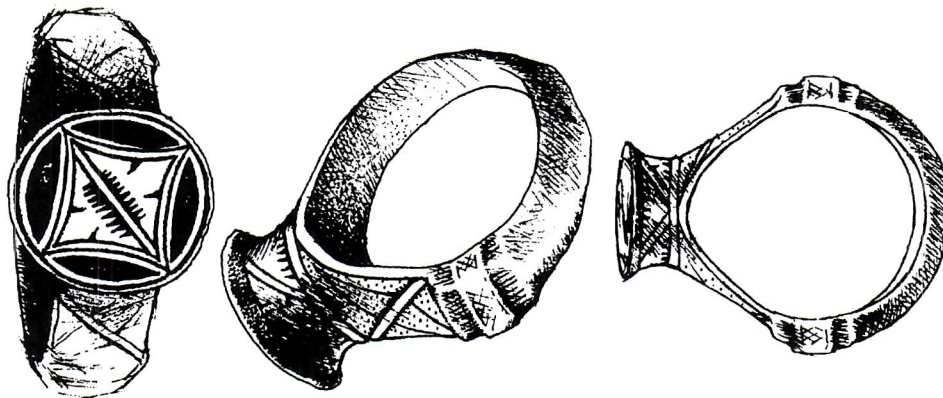
Grbovi, pečati i novci svojom su naravi vezani uz najviše društvene razrede, najčešće za vrlo uzak krug najznačajnijih osoba i obitelji, posebice u srednjovjekovnim državama. Oni su važan i nezamjenjiv segment u komunikaciji s drugim elitama i središtima moći kao izraz osobnog i pravnog identiteta na bilo kojoj razini. Stoga, upravo njihov izgled i izrada prate redovito standarde, aktualne norme i stil epohe unutar kulturnog kruga, bez obzira na snažnu tradiranost i postojanost pojedinih elemenata. Zapravo, naznaka o nižem plemstvu, ranije spomenuta,

* Ovaj članak publiciran je u *Motrištima* br. 28, Mostar 2003., str. 107-130.

podrazumijeva u općem modnom trendu oponašanja sklonost heraldičkim imitacijama, koje izlaze iz svog sustava, ako je on posebno njegovan u Bosni i Hercegovini, u sferu amblematike, kao što se može vidjeti u sferi ukrašavanja nadgrobnih spomenika stećaka ili na različitim prstenju čije je prve vlasnike nemoguće identificirati. Također, duga tradicija pečata, uz potrebe koje ih iziskuju, održavala je kulturu amblema, s mogućnošću da on u određenom trenutku postane element grba.

Nije posve jednostavno razjasniti jesu li takozvani nepotpuni pečati ugravirani na prstenju ili na drugim objektima kopija stvarnih grbova, amblematika u funkciji pečatnog lika ili samo modni trend vremena, posebice kad se ne zna bilo kakav relevantan podatak o njihovom prvom vlasniku kao što je gotički srebrni pečatnjak iz okolice Stoca¹ (Sl. 1). S obzirom na to da su dva pečatna zlatna prstena iz grobova srednjovjekovne crkve u Lisičićima (Sl. 2), za koje se može kazati da su u izvedbenom smislu gotičke provenijencije, pokopana kao prilog s njihovim vlasnicima,² ta dvojba ostaje i dalje otvorenom. Postoje svi elementi za pretpostavku da su njihovi vlasnici bili lokalni feudalci, ali je pečat obično obiteljska stvar i njega se ne odriču sljednici. Međutim, nimalo manje dvojbe ne izazivaju pojedini grbovi izvedeni po svim pravilima europske heraldike i gotičke izvedbe bilo na prstenju ili drugim objektima.

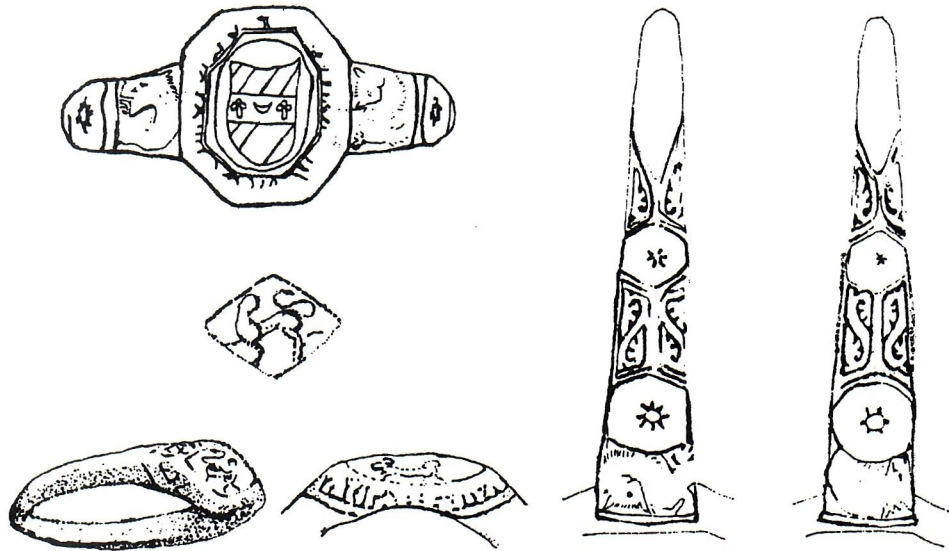
Srebrni prsten iz Arnautovića (Sl. 3) s precizno razvijenim heraldičkim znakom u ovalnom heksaedru u likovnom i svakom drugom smislu visoko je kvalitetan izradak zrele gotike 14. ili 15. st. Anđelić je lik s čelenke u obliku uzdignutoga prednjeg dijela vuka povezao s grbom na stećku

Sl. 1.

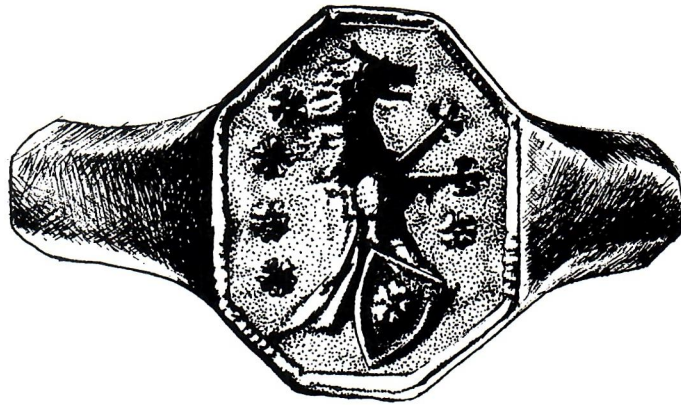
¹ Prsten nije objavljivani, a u vlasništvu je autora ovoga teksta.

² Pavao Anđelić, *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic 1975., str. 234-235.

Sl. 2.

velikoga bosanskog kneza Radoja Radosalića iz Toplice kod Lepenice u Bosni i pripisao ga njegovu pretku Brajku Pribiniću, koji je bio visoki dvorski dostojanstvenik u vrijeme kralja Tvrtka I.³

Sl. 3.

³ Pavao Andelić, "Krunidbena i grobna crkva bosanskih vladara u Milama", GZMBiH, NS, XXXIV, Sarajevo 1980., str. 222-223.

Grb sa sudačke stolice u Bukovici (Sl. 4), izveden prema preciznim zahtjevima gotičkog sloga, kao uostalom i cijeli objekt, doduše bez heraldičkog lika u polju srcolikog štita, sa sigurnošću nije interpretiran. Ime Ivana Pavlovića, koje se spominje u natpisu i o kojemu se u lokalnoj predaji govori kao o gospodaru Bukovice i prostora do Rame, pripada sekundarnoj uporabi te kamene stolice, kada je ona služila kao nadgrobni spomenik. Premda se takva mogućnost ne isključuje, ona je poprilično nevjerovatna. Bočno isklesan ženski lik s dugom i u struku uskom haljinom naglašenih nabora i s kraljevskom krunom na glavi, koja ima završetke u obliku ljiljana, shvaćen je kao lik kraljice i interpretiran kao Jelena Gruba koja je poslije smrti svog muža vladala Bosnom na prijelazu stoljeća. Međutim, ona u heraldici nije ništa mijenjala, već se služila svim znakovljem svoga muža, pa taj grb ipak ne bi pripadao njoj. Stilizirana šestokraka zvijezda u čelenci, kao heraldički motiv, upućivala bi prije na bansko razdoblje Bosne, ako se ne radi o pukoj dekoraciji koju je gotički majstor predvidio da ukrasi jednu plohu na sudačkoj stolici.⁴

Nepotpuni grb na kamenoj četvorini, koja nema što biti drugo već stećak iz srednjovjekovnog Zažablja,⁵ uzidanoj još u 17. st. u župnu crkvu u Gracu (Sl. 5), svojim heraldičkim elementima snažno podsjeća

Sl. 4.

⁴ Pavao Andelić, *Historijski spomenici Konjica i okoline*, Konjic 1975., str. 245-250.

⁵ Na Radač grebu, nekropoli blizu gradačke crkve, nalazi se primitivna kopija toga gotički uobličena grba.

na rani bosanski grb u kojem su mjesec i zvijezda igrali važnu ulogu ispunjavajući polja koja na srcoliku štitu formira poznata kosa greda iz kraljevskih bosanskih pečata. Međutim, umjesto mjeseca u donjem polju tog štita nalazi se stilizirani krin. Ako bi se uistinu radilo o stvarnom grbu, onda bi on mogao pripadati nekom tko je bio u bližim rodbinskim vezama s bosanskim dvorom u trenutku kada anžuvinski krinovi dospijevaju u kraljevski grb Bosne.

Sl. 5.

Nedostaje sveobuhvatna studija koja bi se pozabavila problemima numizmatike⁶ i novčarstva uopće u tom vremenu i prostoru, što bi, osim vrijednosti *in se ipso*, pomoglo da se rekonstruira i upotpuni slika o heraldičkim i sfragističkim pitanjima. U tom smislu vrlo je važno anticipirati da je tim krajevima tijekom srednjeg vijeka kružio dubrovački ili mletački kao službeni novac, uz domaći koji su u ograničenim emisijama kovali bosanski banovi i kraljevi. Od velikaša je kovao novac, koliko se zna, samo Hrvoje Vukčić Hrvatinić, kao što su to radili hrvatski velikaši Babonjići, čije je on posjede dijelom obuhvatio. Takav tip otvorenosti podrazumijevao je i ujednačavanje ukusa i stila u izradi domaćeg novca od različitih kovina, što je posve razvidno iz sačuvanih i pronađenih kovanica. One nose također jasan stilski pečat primijenjene gotike u pismu, likovima i amblematici. Obično nema razlika između likova koji se nalaze na sačuvanom novcu i pečatima istog vladara.

Posebno je pitanje tko su majstori pečatoresci i odakle su oni dolazili na dvorove bosanskih velikaša. Novčarska i trgovačka kultura tog doba, svakodnevne potrebe plemstva, njihove navike, ukus i ponašanje, zanimanje za rudnike srebra i davanje umjetničkih usluga u Bosni osnova su žive veze osobito s primorskim i talijanskim gradovima, o čemu svjedoče predaje i brojni dokumenti koji ih potvrđuju.⁷ Najstarija od njih govori o nekoj bosansko-hrvatskoj kraljici koja je dubrovačkom Sv. Stjepanu, u

⁶ Bibliografiju o bosanskom novcu donosi Tiho Glavaš uza svoj rad "Druga ostava bos. novca iz Ribića kod Konjica", GZMBiH, NS, 44, Sarajevo 1989., str. 252-253.

⁷ Prema dubrovačkim pisanim izvorima to predanje donosi N. Z. Bjelovučić u knjizi *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*, MH, Zagreb 1929.

kojem je poslije bila pokopana, darovala moći svetog Križa koje se danas čuvaju u dubrovačkoj prvostolnici. Tim slijedom valja se sjetiti plemenitih žena iz Bosne i Huma koje splitskim, dubrovačkim, zadarskim i drugim crkvama darivaju svoje srebrene darove izrađene najvjerojatnije u tim gradovima, kao što su nevjeste na dvoru Kosača, Jelisava Kotromanić, Jelene Nelipić, supruga Hrvoja Hrvatinića. Darovi i predmeti izrađivani po najnovijim trendovima i posljednjem ukusu išli su u oba smjera.

Mnogi zlatari dolazili su u Bosnu i Hum i tamo ostajali godinama. Poznata su mnoga imena majstora u zadarskim i dubrovačkim radionicama kod kojih zlatarski zanat uče mladići iz Bosne i Huma, također imenovani u dokumentima. Znaju se imena dubrovačkih zlatara koji su Tvrtku bili na usluzi. Radoje zlatar, jedan od njih, kovao je Tvrtku 1365. god. s dopuštenjem dubrovačkih vlasti kalupe za novac. To je prije njega radio Dobro Benvenutić, koji je dugo bio u Bosni, od 1346. do 1359. god., a i u Dubrovniku je radio kalupe za novac. Neki od njih mogli su mu također raditi i pečate, što je vrlo izvjesno. Na dvoru Stjepana Kosače duže je boravio i radio flandrijski majstor i zlatar Vachter Rambot i njegov sin u vrijeme kad su tamo dolazili Dubrovčani zlatar Stipan s Radašinom Radosalićem i Nikola Pribislavić.⁸ Svi su oni tada izrađivali predmete gotičkog sloga pa se među njima mogu tražiti i oni koji su humskoj i bosanskoj gospodi izrađivali pečate i *zlamenja*.

Za osvjetljavanje političke i kulturne povijesti srednjovjekovne Bosne i Huma iznimno važne i relevantne odgovore daje sfragistika, posebice što su pečati bosanskih vladara najcjelovitija skupina u toj oblasti u odnosu na slavenske države tog vremena na Balkanu. Pečate su imale i istaknute plemićke obitelji, kao što su Hrvatinići, Pavlovići, Sankovići i Kosače, koje su upravljale pojedinim oblastima, ponekad samostalno kao čvrsti i dostojanstveni vladari. Iz tih nabranja ne mogu se isključiti predstavnici nižeg plemstva, premda je problematika u tom dijelu najmanje obrađena. Posebno zanimanje za srednjovjekovne pečate s područja današnje Bosne i Hercegovine pojavilo se na početku 20. st. i vezano je uz ime mađarskog historičara Ljudevita Thalloczya,⁹ premda se još 80-ih godina 19. st. raspravljalo o tome uz oštru polemiku između hrvatskih i mađarskih znanstvenika o izgledu bosanskoga srednjovjekovnoga grba. Polovicom

⁸ Sve spomenute podatke donosi akademik dr. Cvito Fisković u svojem radu "Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini", Radovi sa simpozijuma Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura, Zenica 1973., str. 147-199.

⁹ Lj. Thalloczy, *Studien zur geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter*, Muenchen - Leipzig 1914., str. 263-322.

20. st. Gregor Čremošnik¹⁰ sustavno je radio na tekstovima bosanskih i humskih povelja i pritom dao kvalitetne opise i podatke i o srednjovjekovnim pečatima. Sintezu i reinterpretaciju cijele literature o pečatima, uz nova istraživanja, objavio je u svojoj studiji Pavao Anđelić.¹¹

Vladarski pečati

Najstariji poznati vladarski pečat iz Bosne pripadao je banu Matiji Ninoslavu (1232.-1256.) s predstavom dva suprotstavljena konjanika s kopljima i kacigama na glavi i gradom iznad sebe, čija izrada ne odaje kvalitetna majstora (Sl. 6). Ipak pojedini detalji, kao što su sroliki štitovi s kosom poprečnom gredom, dovode ga u vezu s gotičkim izrađevinama. Prvi od tih vladarskih pečata, izrađen posve u gotičkoj maniri, pripadao je Pavlu Šubiću. U sroliku štitu stilizirano je orlovsko krilo, tradicionalni amblem Šubića, a iznad kacige s velom koji prelazi u biljni ukras stoji kao perjanica šest cvjetova (Sl. 7). Oko pečatnog polja, čije praznine ispunjavaju biljni ukrasi, stoji legenda na latinskom ispisana krasnopisnom epigrafskom gotičkom uncijalom koja bi na hrvatskom glasila: *Pavle Bribirski hrvatski ban i gospodar Bosne*.

Sl. 6.

Sl. 7.

¹⁰ Njegove rasprave objavljene su u glasicima Zemaljskog muzeja BiH od 1948. do 1952. i 1955. god.

¹¹ Pavao Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Akademija NUBiH, Djela, XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka 23, Sarajevo 1970. Ta se studija uzima kao temeljno polazište ovog rada.

Kako je došlo do dinastijske promjene u Bosni, u kojoj su banovi iz kuće Kotromanića naslijedili Šubiće, nije posve jasno. Jedina je moguća veza između tih obitelji u heraldičkom smislu čelenka u obliku buketa cvjetova koja je posve naturalistička na poznatome pečatnom grbu bana Pavla, a krajnje stilizirana na grbovima banova i kraljeva iz kuće Kotromanića. Njihov najstariji grb uvijek je scroliki štit s kosom gredom. Međutim, na banovu novcu pojavljuje se šestokraka zvijezda, i na čelenci i u pečatnom polju štita.

Sačuvani pečati bana Stjepana Kotromanića vrhunska su djela gotike u svim svojim detaljima i u tom smislu pripadaju u ravan najviših tadašnjih europskih standarda. Njegov veliki konjanički pečat, čiji je otisak vrlo loš, naveo je interpreatore da ga pripišu slabijem majstoru. No, pojačana figura oklopljena jahača s kacigom na glavi i s kopljem u ruci u odnosu na konja u galopu smanjila je samo monumentalni izgled. Podloga oko banova portreta popunjena je sitnim križićima ili malim sitnim ljljanima, kao što se može vidjeti na tadašnjim zapadnjačkim iluminacijama. Ranije spomenuti banov natpis u dvije kružne trake, ispisan bosanicom, pod snažnim je utjecajem gotičke uncijale (Sl. 8).

Sl. 8.

Posebice manji pečat s konjaničkim portretom u križarskoj opravi, koji pripada kategoriji srednjih pečata s promjerom od 5 cm, mogao bi se ubrojiti u najkvalitetnije izrađevine takve vrste u svom vremenu (Sl. 9). Pečatna slika sastoji se od pečatnog simbola u liku bana na konju, koja zauzima središnje kružno polje, prelazeći dijelom u obrubnu kružnu traku i dvojezične legende, ispisane prefinjenim pismom epigrafske gotičke uncijale. Uz glavni latinski tekst, koji ima tipične netočnosti za srednjovjekovnu praksu: *Sigillum m(i)n(us) Stephani dei gra(tia) toti Bosne bani*, ispisan je na hrvatskom jeziku i bosanicom u rubnom dijelu polja samo: *G(ospodi)n b(a)n Stipan*. Zanimljivo je da gotička stilizacija slova zahvaća i slova bosanice, što će biti redovita pojava u najkvalitetnijim izracima, i na novcu i na pečatima.

Taj isti manji pečat koristio je njegov nasljednik ban Tvrtko samo što je umjesto Stipanova imena dao urezati svoje, i u latinsku i u hrvatsku legendu (Sl. 10). Nakon što je postao kralj, Tvrtko je izvršio i heraldičku

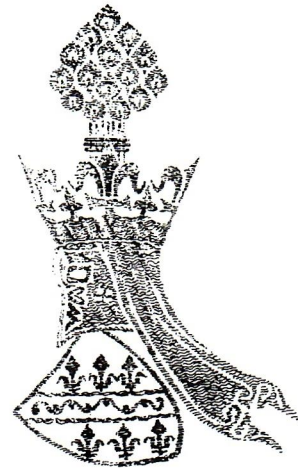

Sl. 9.

reformu. Njegov novi grb kombinacija je starog obiteljskog grba s kosom gredom u srcoliku štitu, u čija su polja smješteni ljiljani, najvjerojatnije anžuvinski, kaciga sa zavihorenim plaštem i kraljevskom krunom koju krase ljiljani. Ostala je stara Kotromanića čelenka u obliku buketa. Sačuvani veliki grb od zlatne žice s plašta, kojim je bilo pokriveno njegovo mrtvo tijelo u crkvi sv. Nikole u Milama, stilizira elemente tog buketa u obliku završetka paunovih pera¹² (Sl. 11).

Sl. 10.

Sl. 11.

¹² P. Anđelić, *Krunidbena i grobna crkva*, op. cit.

Poznato je da je Tvrtko imao četiri pečata dok je kraljevaio Bosnom. Jedina sačuvana matica, otisnuta 1389. god., mali je pečatni prsten s osmokutnim poljem, promjera 1,2-1,3 cm, s kraljevim portretom, pronađen u kraljevskoj grobnici u

Sl. 12.

Milama. Pečatni lik je stvarno kraljevo ovalno lice, s naglašenim crtama kao na velikom prijestolnom pečatu, jakim brkovima, kratkom bradom i kosom koja se sa strane ispod krune s ljiljanima spušta do vrata, pokazujući zapadnoeuropski likovni stil epohe (Sl. 12). Također, u male pečate pripada Tvrtkov tajni pečat, kako piše u njegovoj latinskoj legendi, ispisanoj gotičkom fakturom, što je uzrokovalo probleme oko čitanja tog teksta. Pečatni simbol je srcoliki štitić, pomalo izdužen, bez ikakvih vidljivih detalja. U šesterolisnoj šupljij rozeti oko njega ugravirano je pet posve malih heraldičkih ljiljana. Šesti ljiljan zamjenjuje križ na početku legende (Sl. 13).

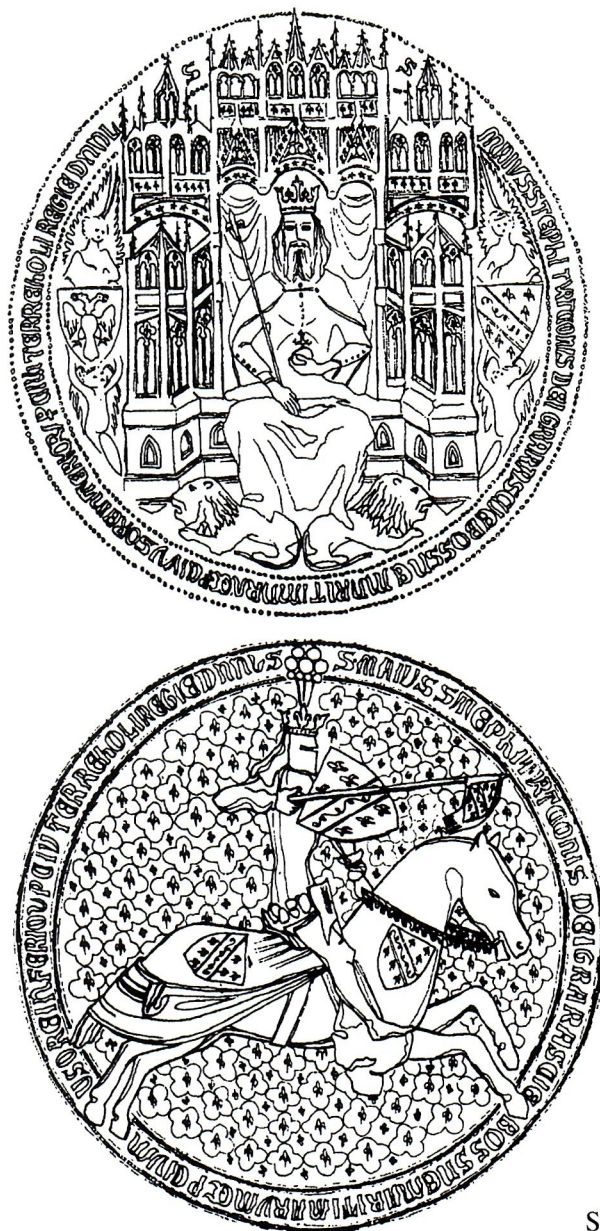
Sl. 13.

Sl. 14.

Srednji Tvrtkov pečat, promjera 3 cm, za svoj pečatni simbol ima cjelovit kraljevski grb sa štitićom, na kojem su oko grede ljiljani, s kacigom, velom i kraljevskom krunom iz koje izbija buket cvjetova (Sl. 14). Formacija grba diktirala je izdužen oblik gotičkog medaljona, koji u svojoj osnovi ima dva trokuta koji se presijecaju, najvjerojatnije zamišljena kao da su istostranični. Njihovi vidljivi krajevi zadobili su oblik prelomljenih niša, ulazeći u kružni prostor predviđen za legendu. Budući da je takav odnos predstava stvarao neuravnotežena prazna polja, majstor ih je nastojao dekorirati točkicama i drugim likovima, od kojih dva velika romba sa strana ostavljaju dojam osmerolisne stilizirane rozete. To je inače vrlo dekoriran pečatnjak na kojem je latinski natpis s nekonvencionalnim

skraćivanjima stiliziran slovima epigrafske gotičke uncijale. Premda nema dvojbe da je četvrti Tvrtkov pečat zapravo onaj veliki, koji s jedne strane prikazuje kralja na prijestolju, a s druge na konju, nijedan otisak nije do sada poznat (Sl. 15).

Sl. 15.

Taj poznati *veliki kraljevski pečat*, kružnog oblika s promjerom 11 cm, zapravo je prijestolni pečat kojim su se služili svi bosanski kraljevi mijenjajući samo ime nakon preuzimanja vlasti ili laganije preinake na heraldičkom planu. U suvremenim dokumentima on se naziva “obistrani” i “dupleni” jer su mu obje strane služile za pečaćenje. Na prednjoj strani prikazan je kralj kako sjedi na prijestolju, a s obje strane toga gotički ukrašenog prijestolja štitovi su s kraljevskom krunom ili grbom. Legenda s imenom kralja i drugim uobičajenim tekstom, koja obrubljuje likovnu kompoziciju, pisana je gotičkom uncijalom na latinskom jeziku. S njegove druge strane legenda također uokviruje likovnu predstavu konjanika koji ima sva heraldička i druga kraljevska obilježja, pa se to obično smatra kraljevim konjaničkim portretom. Zbog tog motiva takvi se pečati još zovu konjaničkim.¹³

Premda nije sačuvan nijedan otisak s imenom prvoga bosanskog kralja, nema dvojbe da je taj pečat vrhunske izrade u tadašnjim europskim okvirima prvi put upotrijebljen upravo s Tvrtkovim imenom. Sačuvan je i dokument u kojem se on izravno spominje. To je povelja iz 1380. god., izdana Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću u Moštrima.¹⁴ Takav zaključak temelji se na činjenici da je Tvrtko izvršio reformu državne administracije, a poznato je da to nije činio kralj Dabiša, čije je ime na dva najstarija otiska toga dvostranog pečata, od 26. travnja i od 17. svibnja 1395. Posve je prihvatljiva pretpostavka da je kralj Dabiša, koji je na srednjem Tvrtkovu pečatu dao samo izmijeniti ime, i na velikom pečatu učinio to isto, kao što su to radili i njegovi prethodnici i nasljednici.

Na prednjoj strani portret je kralja u ornatu kako sjedi na prijestolju sa svim insignijama koje su tipične za 14. st. Premda je otisak prilično slab, nazire se vitka figura muškarca u sjedećem položaju sa stopalima na lavovima koji su okrenuti prema vani i svečano uzdignutim gornjim dijelom. Kralj je odjeven u dugu do brade zakopčanu haljinu, uskih rukava i komotnog donjeg dijela, kakve se mogu inače vidjeti na kraljevskim likovima s Poliptiha Paola Venecijana u Krku, a ogrnut je plaštem koji je skopčan na prsima uzicom ili sponom i koji mu presijeca nadlaktice i spušta se u nevidljivi prostor prijestolja. U desnoj ruci, blago podignutoj

¹³ Konjanički pečati koriste se intenzivno u 13. st. kao osobni pečati. Poznat je obostrani pečat grofa Konrada II. od Turingije iz 1234. god.; konjanički pečat norveškog kralja Finna iz polovice 13. st.; Raimonda VII., kneza Toulousa iz 1228. god., ali i niz konjaničkih gradskih pečata, no i ti i suvremeni pečati iz 14. st. zaostaju po kvaliteti za kraljevskim bosanskim pečatom. Po kvaliteti konjaničkog portreta može se uspoređivati osobni pečat srednje veličine iz 1310. god. koji se vodi pod kataloškim brojem D248, a pripadao je Engurranu iz Marignya.

¹⁴ Ta povelja od 12. ožujka 1380. čuva se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

u ramenu i s dlanom na stegno oslonjenim, drži dugo žezlo sa završetkom u obliku stiliziranog ljiljana. U desnoj ruci s laktom malo isturenim naprijed pridržava uz pleksus kraljevsku jabuku na kojoj je rimski križ s proširenjima na njegovim krajevima. Kraljevo lice je pravilno, s visokim čelom i uokvireno dugom kosom, jakom bradom i brkovima, s naglašenim usnama i obrvama. Kruna na njegovoj glavi ima tri veća, a između njih dva manja zuba u obliku ljiljanastih završetaka, koji mogu biti u perspektivi prikazani stražnji ukrasi.

Prijestolje na kojem sjedi kralj na prvi pogled izgleda kao bogato ornamentirano pročelje gotičke crkve. Iznad potkovičastog dijela u formi škrinja na kojima se vide niše s prelomljenim lukovima i na kojem sjedi kralj uzdiže se sustav od tri baldahina s naznačenim biforama i triforama s trolisnim i četverolisnim otvorima iznad njih, inače konstruiranima po zlatnom gotičkom rezu. Upravo oblici tih prozora s oblim završetkom podsjećaju na tradicionalna romanička arhitektonska rješenja u gradovima na obalama Jadrana. Cijela konstrukcija, na kojoj se tek naziru kanelure na stubovima, kapiteli i tordirane trake, završava mnoštvom gotičkih tornjica i šiljaka koji prelaze okvir pečatnog polja zauzimajući i onaj dio rubnog prostora na kojem obično legenda pravi puni krug. Sličan oblik prijestolja ima pečat srednje veličine koji je pripadao Opatiji u Royaumontu.¹⁵ Gotovo istu konstrukciju gotičkog prijestolja imaju neki tadašnji sveučilišni pečati iz Njemačke, kao veliki pečat Sveučilišta u Heidelbergu iz 1386. god. Ta prijestolna konstrukcija na kojoj sjedi sv. Petar u položaju vrlo bliskom kraljevu liku na bosanskom kraljevskom pečatu ulazi također svojom gornjom konstrukcijom u prostor legende i razdvaja je.¹⁶

S desne i lijeve strane prijestolja sroliki su štitovi koje podupiru goli dječaci uzdignutih ruku, a iza kojih stoje kerubini uzdignutih krila popunjavajući spretno uski prazni prostor između uspravne konstrukcije prijestolja i kružnice koja odvaja legendu. Na polju desnog štita, konstruiranog u tipičnoj gotičkoj maniri, dvoglavi je orao kao amblem Raške, koja se i spominje u legendi, čijim se kraljem proglasio Tvrtko u Milama 1376. god. Na lijevoj strani, kao u ogledalu, malo je veći štit nego na desnoj strani s poznatim državnim grbom koji je uveo Tvrtko, na kojem se uočava široka kosa greda s nejasnim uresima i s po tri ljiljana koji se nalaze u oba polja što ih je greda napravila dijeleći sroliko polje štita.

¹⁵ U Državnom arhivu u Parizu taj se samostanski pečat iz 1374. god. vodi pod oznakom D8362.

¹⁶ Taj pečat s natpisom *s(igillum) universitatis studii heydelbergensis* čuva se danas u Heidelbergu.

Postoje mišljenja da je majstor tog pečata bio umjetnik vrhunskih kvaliteta i da je pripadao parišskoj pečatorezačkoj školi. On poznaje odnose u gotičkoj arhitekturi, vješto se snalazi u epigrafskoj gotici, čijem stilu prilagođava i bosanicu u tim natpisima. Posebno je vješt crtač ljudskih likova i konjskih pokreta, a istodobno poznavalac modnih i heraldičkih trendova u samom trenutku izrade Tvrtkovih pečata. Njegov rad na velikom vladarskom pečatu to osobito pokazuje. U međunarodnim političkim odnosima, u kojima valja promatrati tadašnje pojačano zanimanje Zapada za Bosnu i obratno, dominikanci i franjevci propovjednici, promicatelji gotičke sakralne arhitekture, odigrali su važnu ulogu. Njihov položaj i uloga sa samostanom sv. Nikole u Milama, gdje je bila grobna kraljevska kapela i krunidbena crkva, u kojoj je i Tvrtko krunjen, bili su vrlo važni, pa je i njihova uloga oko izbora motiva na pečatu mogla biti odlučujuća.

Kralj Dabiša upotrebljavao je osim tog velikog Tvrtkova i njegov srednji pečat, izbrisavši samo ime svog predšasnika i stavljajući svoje (Sl. 16). Po uzoru na Tvrtkov mali pečat koji predstavlja okrunjenu glavu, Dabiša je dao izraditi i svoj koji nije na otiscima ostavio crte lica (Sl. 17). Biserna traka u ovalnoj kružnici uokvirivala je portret koji s ljiljanastom krunom i vidljivim oblicima upućuje na majstore koji su poštivali gotičke predloške. Tim srednjim pečatom s ugraviranim muževim imenom služila se uglavnom i Jelena Gruba, Dabišina nasljednica.

Sl. 16.

Sl. 17.

Kralj Ostoja koristio je u početku srednji konjanički pečat, poprilično loše izrade (Sl. 18), čiji lik samo po detaljima podsjeća na gotičke uzore. Pavao Anđelić smatra da je Ostoja koristio taj pečat dok se ne steknu preduvjeti za heraldičku reformu.¹⁷ Prema dostupnim otiscima za koje se

¹⁷ P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, op. cit., str. 35.

Sl. 18.

Sl. 19.

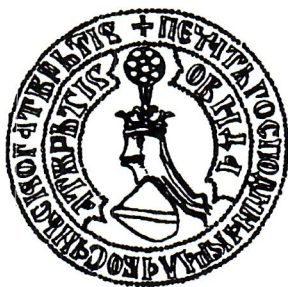
zna, Ostoja je upotrebljavao samo srednji i veliki kraljevski pečat kojim su se služili Tvrtko i Dabiša izmijenivši samo grb u heraldičkom štitu i ime kralja. Dakle, Ostoja je uklonio poprečnu gredu Kotromanića i Tvrtkove ljiljane na grbu srednjeg pečata i dao urezati krunu od ljiljana (Sl. 19). Na velikom je pečatu uklonio raškoga dvoglavog orla i Tvrtkov pečatni grb. Na reversu toga prijestolnog pečata te su izmjene provedene samo na štitu koji ima konjanik u lijevoj ruci, a na konjskom prekrivaču i na zastavi kraljevog koplja ostale su stare likovne predstave (Sl. 20).

Tvrtko Tvrtković bio je poslije svog strica i imenjaka najaktivniji u izradi vrlo kvalitetnih pečata s različitim inovacijama. On se također služio starim pečatima prvoga bosanskog kralja, ali je u svojoj burnoj vladavini dao izraditi još nekoliko novih. Njegov najraniji srednji pečat neobičan je u nekoliko detalja među ostalim kraljevskim bosanskim pečatima. Jedino je na ovom kraljevskom pečatu legenda pisana narodnim hrvatskim

Sl. 20.

jezikom kaligrafski urezanim slovima bosanice (Sl. 21). Nema sumnje da je pečatorezac poznao gotičku majuskulu jer se i na tim slovima osjeća njezin utjecaj, i to ne samo na onima koja su po obliku ista i u latinici. Tekst legende, jednostavan i jasan kao i cijeli pečat, teče rubnom trakom, omeđenom s obje strane točkicama, započinjući invokacijskim križem točno iznad grba: *Pečat gospodina kralja bosanskoga Tvrtka Tvrtkovića*. Slova posljednje riječi rastavljena su i ispisana u dvije trake unutar pečatnog polja slijedeći izduženu kompoziciju grba. Druga je važna zanimljivost vraćanje na gredu Kotromanića u štitu grba čije dno gubi oštrinu, bez ikakvih drugih likova, što u odnosu na kacigu s krunom od ljiljana i tradicionalnu čelenku izgleda zbunjujuće.

Sl. 21.

Sl. 22.

Drugi srednji pečat kralja Tvrtka Tvrtkovića mnogo je mlađi, čime bi se dale obrazložiti i stanovite stilske značajke na planu dekoracije, kao što su cvjetne grančice u pečatnom polju (Sl. 22). Inače, samo polje oblikovano je gotičkim medaljonom od šest latica, kao na malom pečatu Tvrtka I. Tek taj pečat pokazuje kontinuitet u heraldičkom smislu. Naime, na štitu s posve ovalnim donjim dijelom, koji odgovara izgledu toga suvremenog oružja, Tvrtko je postavio heraldičku krunu kralja Ostoje iznad monograma, gotičkom uncijalom uobičenog početnog slova u svom imenu, a ljiljanima je dao ukrasiti stilizirani plašt koji se završava u vijugave tanke, gotovo renesansne grančice. Kaciga, koja je doduše izgubila realni izgled, kruna, ista kao na štitu, i tradicionalna perjanica uobličuju potpuni grb u spomenutoj šesterolisnoj šupljoj rozeti oko koje je tekst legende na latinskom jeziku u slogu gotičke epigrafske uncijale. Invokacijski istostranični križ prije legende stiliziran je na krajevima antena i stuba u gotičkoj maniri trokrakih produžetaka.

Po veličini i stilizaciji pečatnog polja treći srednji pečat, promjera oko 3 cm, rađen je po uzoru na srednji pečat Tvrtka I., Dabiše i Ostoje.

Gravirao ga je isti majstor kao i drugi srednji pečat, što je vidno po ovalnom obliku štita s istim predstavama i cjelovitim grbom u kojem se samo ne vide minijaturni ljiljani na plaštu (Sl. 23). Međutim, Tvrtko II. dao je napraviti četvrti pečat srednje veličine, čiji su otisci sačuvani samo na dokumentima kralja Tomaša. U osnovi on je likovna inačica njegova srednjeg pečata, ali s preciznijom izradom detalja i bogatijom dekoracijom. Radio ga je izvrstan majstor komponiranja, sklon gotičkoj kaligrafijskoj obradi detalja, koji se prepoznaju po graviranju lelujavih nabora plašta, ljiljanovih grana i zapravo cijeloga grba (Sl. 24). Šest minijaturnih cvjetova, paralelno raspoređenih oko kacige i krune, s još dva ispod štita na grbu, podsjećajući na cvjetove sa srebrenog pečatnjaka, nađenog u kraljevskoj kapeli u Milama. Na crtežu koji donosi Anđelić oni su četverolisni,¹⁸ premda se na fotografiji otiska prepoznaje pet ili šest latica. Tvrtkov mali pečat (Sl. 25) s potpunim grbom na kojem su kruna od ljiljana i kaciga u disproporciji s heraldičkim štitom, na kojem se ponovno naziru kruna i kraljev monogram, rad je također majstora gotičkog priklona.

Sl. 23.

Sl. 24.

Sl. 25.

Velikaški pečati

Hrvatinići su jedna od najmoćnijih velikaških obitelji srednjovjekovne Bosne koji su svoje prvo sijelo imali u gradu Ključu. Središnja figura u toj obitelji bio je vojvoda Hrvoje, sin velikog vojvode bosanskog Vukca. Njihovi pečati nisu sačuvani, osim jednoga koji je pripadao Juraju Hrvatiniću (Sl. 26). Ipak, na Hrvojevu novcu i u njegovu glagoljskom misalu sačuvani

¹⁸ Isti, op. cit. 45.

su cjeloviti elementi njegova grba, koji je uvijek i u svim detaljima gotičke provenijencije. Najpostojaniji element svakako je oklopljena ruka s mačem čija amblematičnost u zapadnom heraldičkom sustavu označava kraljeva čovjeka. Ona se pojavljuje kao čelenka i figuralni dio štita s likom propetog lava dvostrukog repa. Ta poznata predstava, koja u biti pripada Žigmundu Luksemburškom, hrvatsko-ugar-skom kralju, pokazuje prema heraldičkim pravilima tko je bio pravi Hrvojev suveren i gdje se zasnivala njegova politička moć. Štit s tim elementima bijele podloge i crvenih likova drži sam Hrvoje na svom portretu u glagoljskom misalu iz 1404. god. (Sl. 27), na kojem se također vide vodoravne grede iste boje na samom vrhu štita kao i na njegovu novcu.¹⁹

Sl. 26.

U Hrvojevu ćirilskom misalu i Hvalovu zborniku sve je u znaku anžuvinskih ljiljana. Štit s gredom na kojoj su nacrtana tri ljiljana i po jedan križić sa svake strane pojavio se na njegovu tadašnjem splitskom novcu. I na inicijalima u obliku zastavice koja se pojavljuje u glagoljskom rukopisu naslikana je samo greda s tri ljiljana u četiri slučaja, dok umjesto križića na njima stoje dvije točke s linearnim ukrasima (Sl. 28). Svi detalji osim linearnih poteza imaju zlatnu boju. Postoji duboka koincidencija u izradi takve ikonografije u prvom i drugom, glagoljskom misalu rimskog obreda, s proglašenjem Hrvoja hercegom splitskim. Sve se događa oko 1404. god. u Splitu, čemu je

Sl. 27.

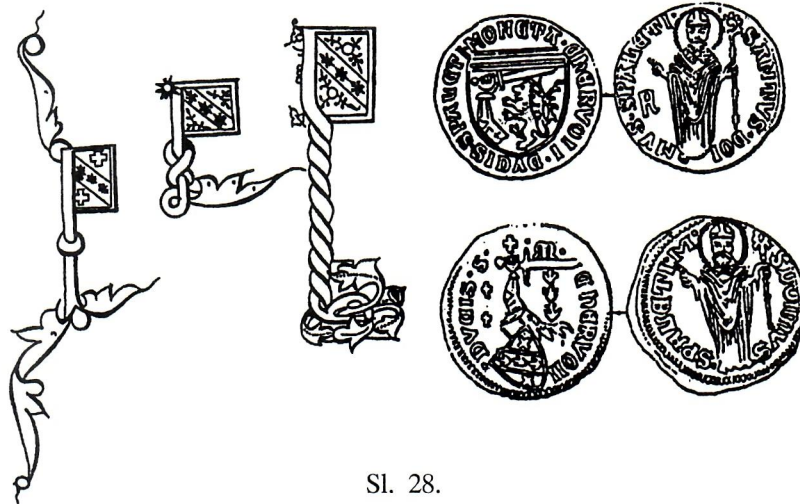
prethodio sastanak visokog predstavnika rimske kurije kardinala Acciaiuolia, zaduženog i za antiturski savez, i biskupa Pelegrina Aragonskog, koji je s njim razgovarao u ime Hrvoja. Međutim, nova ikonografija u kojoj je prikazan njegov grb s dvorepim lavom, koji se upadno pojavljuje nekoliko

¹⁹ Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Ziral, Mostar 1999., str. 227-249.

godina poslije na splitskom Hrvojevu novcu i u glagoljskom misalu, u kojem je nesumnjivo kasnije unesen, trenutak je zapravo kada Hrvoje Vučić Hrvatinić stupa u politički tabor Ladislava Napuljskog. Tako bi se u toj heraldičkoj konfuziji mogla nazirati jasnija logička nit.²⁰

Dakle, na novcu koji je nosio lik sv. Dujma, zaštitnika Splita, prikazanog u tipično gotičkom biskupskom položaju, pojavljuje se u jednoj emisiji cjelovit grb sa zlatnim anžuvinskim ljiljanima s križevima na štitu i izvan njega, s kacigom na kojoj leprša plašt i čelenkom u obliku oklopljene ruke s mačem, a u drugoj emisiji s luksemburškim lavom (Sl. 28). Vrhunski trendovi u kompoziciji predstava po svim umjetničkim i političkim standardima nepogrešivo odražavaju da je pozadina tih promjena u dizajniranju novca posve ista. Ona je u biti projektirana promjenama političkog tabora, kako to kaže Srećko Džaja, odnosno samog suverena.²¹

Spomenuti Jurajev pečat, koji on naziva znamenitim, to jest grbovnim, u povelji na kojoj se nalazi i koju on izdaje Jurjevićima 1434. god. u Kreševu, pripada u male pečate. Pečatni simbol obitelji sa štitom, kacigom, plaštem i čelenkom u obliku ruke s mačem smješten je u gotički medaljon, koji čini zatvorena crta u obliku četiri isječka kružnice povezana s četiri oštra prijeloma. Legenda, nečitko ispisana bosanicom, upozorava na vlasnika vojvodu Juraja. On tim oblikom podsjeća na kraljevski pečat koji su rabili Tvrtko, Dabiša, Ostoja i Tvrtko II.

Sl. 28.

²⁰ Zahvaljujem na sugestijama oko povijesnih interpretacija te pojave uglednom medievalistu prof. Ančiću.

²¹ Srećko M. Džaja, op. cit.

Pavlovići

U najutjecajnije plemstvo srednjovjekovne Bosne pripada rod Pavlovića, koji je patronimskim slijedom proizašao od Jablanića, odnosno Radivojevića. Gospodari područja oko Krivaje i Prače, dakle velikih trgova i rudnika olova i srebra, ubrzo su proširili svoja imanja preko Podrinja na područje stare Travunije do Konavala s Cavtatom. Premda su bili gospodari mnogih gradova i utvrda na tom području, kojem pripada i Trebinje, njihov stolni i matični grad ostao je Borač u istočnoj Bosni sve do nestanka njihove moći koja se izgubila u krvavim plemićkim sukobima za prevlast na području još prije pada tih krajeva pod Turke.

Njihov obiteljski grb imao je izgled gradske utvrde, stilizirane u gotičkoj maniri, u kojoj iznad gradskog ulaza u nazubljenim bedemima dominira visoka kula s kruništem, kako se daje vidjeti na jedinom sačuvanom pečatu rodonačelnika kneza Pavla Radinovića (Sl. 29). Na četiri mlađa, od šest sačuvanih pečatnih otisaka na poveljama, koje su Pavlovići izdavali uglavnom za slobodnu trgovinu, prikazan je taj grb u različitim varijacijama, pri čemu iz gradskih nazubljenih bedema izrastaju još dvije manje kule s kruništima.

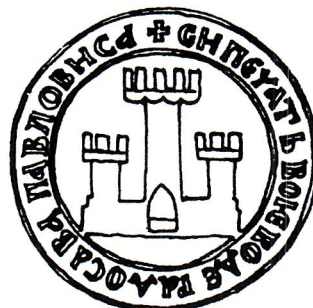
Zanimljivo je da se najstariji spomen likovnog prikaza grada Borča spominje u jednoj narudžbi koju je uputio knez Ivaniš Pavlović u Dubrovnik godinu dana prije svoje svadbe 1449. On, naime, traži od nekog dubrovačkog majstora da izradi zastavice za trubače, koje su morale biti pozlaćene i s likom sv. Vlahe koji u ruci ne bi držao Dubrovnik, već grad Borač. Taj podatak navodi na pomisao da se pod predstavom tvrde na grbu, odnosno na pečatima Pavlovića ima poimati upravo taj njihov grad

Sl. 29.

Sl. 30.

Sl. 31.

Borač.²² Izgled tog grba može se jednostavno uspoređivati sa sličnim europskim gradskim grbovima i pečatima s početka 14. st., kao što je gradski pečat Kalmara u Švedskoj iz 1302. god., gradski pečat Stockholma iz 1296. god. ili pečat Poitiersa u prvoj polovici 14. st. U tu skupinu mogao bi se dijelom priključiti gradski pečat Toulousea iz 1303. god. Bolje rečeno, pečati Pavlovića idu u skupinu tih pečata i po svojoj okrugloj formi, premda će njihovi noviji oblici na prijelazu stoljeća i iz prve polovice 15. st. pokazivati sve minucioznije isticanje gotičkih crta u arhitektonskim detaljima. Međutim, kako je kopizam osnova primijenjene likovnosti i u dosluhu s prethodnim citatom, oblik lika na pečatu Pavlovića valja najprije usporediti s posve sličnim, malo poznatim dubrovačkim pečatom iz trećeg desetljeća 15. st. koji na zidinama grada od tri kule, od kojih je srednja veća, ima lik sv. Vlahe (Sl. 30).

Najstariji sačuvani otisak pečata te obitelji, promjera 1,5 cm, pripada Pavlu Radinoviću (1370./75.-1415.), a otisnut je na povelji od 25. ožujka 1397. koja je izdana u Dubrovniku. Njegovu sličnost s pečatom iz Zemaljskog muzeja BiH, čiji je vlasnik bio mletački buntovnik s početka 14. st. Baiamonte Tiepolo, na što je upozorio Pavao Andelić,²³ potvrđuje široki europski kontekst, najavljen u obavijesti o gradskim pečatima iz ranog 14. st. Kao pečatni simbol uzet je spomenuti prikaz grada s gotički izduženim elementima, koji prelazi dvostruku kružnicu i kruništem od pet zubaca i naznačenim temeljima ulazi u traku na kojoj je ispisana legenda na latinskom jeziku: *S(igilum) comitis Pauli (Pečat kneza Pavla)*. Kao i ostali dio pečata i legenda, pisana gotičkom epigrafskom uncijalom, pripada iskusnom pečatorescu.

Od četiri sačuvana različita pečatna otiska velikog vojvode bosanskog Radosava Pavlovića zanimljiv je sa stajališta ove tematike najprije njegov veliki pečat, promjera 4 cm (Sl. 31), koji je sačuvan na mirovnom ugovoru s Dubrovnikom iz 1432. god. Iako se na njegovu malom pečatu nazire već stilizacija grada s tri kule (Sl. 32), na tom velikom pečatu one su vrlo visoke sa snažnim kruništima, a ispod srednje kule, unutar gradskih zidina, gradska je kapija izgravirana u obliku prelomljenog luka. Te likovne osobitosti u pečatnoj slici, pa čak i stilizacija pojedinih slova u ćiriličkoj legendi (*Si pečat voevode Radosava Pavlovića*) svrstavaju ga u gotiku, kojoj pripada po svim detaljima njegov četvrti, najviše korišteni pečat tijekom trećeg i četvrtog desetljeća 15. st.

²² Dr. Anto Babić, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Svjetlost, Sarajevo 1972., str. 315.

²³ P. Andelić, op. cit., str. 49.

Taj srednji pečat Radosava Pavlovića, promjera 2,5 cm, kojim se služio i njegov sin Ivaniš, ima isti raspored sastavnih elemenata kao i njegov veliki pečat (Sl. 33). Koliko je onaj veliki bio jednostavno izrađen, taj pečat odlikuje se graverskom minucioznošću i bogatom dekorativnošću. Izgled grada zadobio je niz novih detalja. Iznad gradskih bedema, na koje se uspinje stepenište, dižu se kule s naznačenim tipičnim gotičkim prozorskim konstrukcijama. Tako se na bočnim tornjevima prepoznaju po dva kata, a na trećem čak tri do samog kruništa, ispod kojeg se naziru jasno pojačane konzole. Prsobrani su dobili nazubljene oblike, čime je stilski kompletirana slika grada, za koji Pavo Anđelić misli da je realistički odslik stvarnog sjedišta Pavlovića.²⁴ Paralelne kružnice, kojima se likovna tema odvaja od prostora legende na ranijim pečatima, ovdje su izvedene točkicama kao na tadašnjem novcu. Istom stilizacijom izvedena je dvostruka kružnica s vanjske strane bosaničkog natpisa, čija je slova oblikovao pečatorezac posve u maniri suvremene gotice.

Pečat vojvode Ivaniša Pavlovića, koji su koristila i njegova braća: vojvoda Petar i knez Nikola, pa je poznat samo po jednom otisku na priznanici iz 1454. god., dakle poslije njegove smrti, imitira najljepši pečat njegova oca (Sl. 34). Jedino je križ, koji se u prostoru legende iznad središnje kule nalazi na svim Radosavljevim pečatima, ostao isti. Slika grada na kojoj je povećan broj prozora, katova i prsobrana na kruništima, pa čak i legenda, prepoznaje se kao zamisao gotičkoga likovnog sloga, ali sve je to izvodila poprilično nesigurna ruka, unoseći i neke dekoracije samo da se popuni praznina.

Najstariji dosad poznati prikaz grba obitelji Kosača pripada Sandalju, velikom, bosanskom vojvodi, a nalazi se na dva gotički oblikovana moćnika u riznici zadarske katedrale, najvjerojatnije s kraja 14. stoljeća (Sl. 35).

Sl. 32.

Sl. 33.

Sl. 34.

²⁴ Prije je riječ o jednostavnom ideogramu grada, čija je gotička stilizacija ovisila o majstorima i uzorima kojima se vlasnik mogao koristiti u izboru, nego što bi to bila bilo kakva i približno realna panorama.

Slijedeći primjer svoje svekrve Jelene, mlade supruge Vuka Kosače i unuke bosanskog bana Prijezde, koja je 1337. god. darovala redovnicama sv. Benedikta u Splitu neko srebrno posuđe, Sandaljeva je supruga Katarina dala skovati za ninsku ili zadrarsku stolnu crkvu srebrne pozlačene moćnike u obliku ruku i na njihova vratašca ugravirati spomenuti grb²⁵ (Sl. 36). Na sroliku polju štita napravljena su tri udubljenja za grede, koja se poslije susreću u svim prikazima toga grba, bez obzira na promjenu oblika štita. Prema detaljima koji su još prepoznatljivi, ta su udubljenja bila ispunjena emajlom crvene boje, što bi odgovaralo po heraldičkim kolorističkim standardima upravo srebrnoj podlozi.

Sl. 35.

Sl. 36.

²⁵ Fotografije koje je priredio mr. Mladen Grčević u monografiji *Srebro i zlato Zadra i Nina*, (predgovor M. Krleža) Turist-komerc, Zagreb 1972., br. 88 i 91.

Desno i lijevo od štita iskucane su mladice s po tri duga lista koje ispunjavaju prostor tih vratašca, a naokolo uokviren u kvadratnu plohu teče natpis legende, ispisan gotičkom kapitelom na latinskom jeziku, a u prijevodu glasi: *Sjeti se, Gospodine, tvoje službenice Katarine, supruge moćnog čovjeka gospodina Sandalja, vajvode bosanskog*. Na oba moćnika i vratašca i štit s grbom, legenda i drugi ukrasi posve su istovjetni.

Pečati u obitelji Kosača, kao i kod ostale humske vlastele, uglavnom su monogramski i već na prvi pogled humski pečati pripadaju bizantskom tipu, dok su bosanski isključivo zapadnjačkih stilskih tradicija i poglavito gotičke provenijencije. To je razlog da Sandaljev grb nije postao, koliko je znano, sastavnica na njegovu pečatu. Tek kod njegova nasljednika, bratića mu i moćnog hercega Stipana, koji je također imao monogramske pečate, taj će grb s tri poprečne kose grede u jednom trenutku postati dio cjelovitoga grba s gotičko-renesansnim naznakama, umekšanim crtama štita i s križem u zastavici koju u šapama drži lav²⁶ (Sl. 37). Međutim, proces je tekao postupno. Najprije je u grb s monogramom ušla predstava krune od ljljana (Sl. 38), a onda je latinski tekst izveden gotičkom unicalom na jednom pečatu. Moderniziranje i osuvremenjavanje hercegovih pečata bez dvojbe događalo se pod utjecajem venecijanskih i napuljskih heraldičkih i sfragističkih usmjerenja jer se te promjene događaju u vrijeme njegovih diplomatskih nastojanja upravo u tim romanskim središtima.

Hercegovi nasljednici služe se posve sličnim pečatima kao i njihov otac (Sl. 39). No, kod velikaške obitelji Sankovića monogramski pečati

Sl. 37.

Sl. 38.

²⁶ Čitajući naknadno tekst "Grbovi hercega Stjepana Kosače" Pave Anđelića (*Tribunia*, 1, Trebinje 1975.) primijetio sam da je autor upozorio na Sandaljev grb na moćnicima, ali ne na crvenu boju u gredama.

Sl. 39.

Sl. 40.

Sl. 41.

su pravilo. Tek u jednom slučaju, i to kod župana Bjeljka iz 1391. god., poznati monogram pojavljuje se na gotički uobličenom sroliku štitu koji visi na klinu (Sl. 40). Jedini su Nikolići imali figuralni grb s predstavom orla. U gotičkoj izvedbi pojavljuje se seksagonalni pečat s prikazom grabljivice koja se odupire na svoj rep i gleda udesno raširenih krila i nogu (Sl. 41). Ta pozicija i naglašena kružnica iznad tri pera u repu raspoznaju se i na grbu, uklesanu na grobnoj ploči njegova strica Petra u Vranjevu Selu (Sl. 42).

Sažetak

Pod naslovom *Srednjovjekovni bosanski gotički pečati* autor podrazumijeva repertoar dosad poznatih pečata s kraja srednjeg vijeka u Bosni i Humu, inzistirajući ponajprije na banskim, kraljevskim i pečatima najvažnijih feudalnih obitelji u tim zemljama. Osim sfragistike, rad djelomice obuhvaća numizmatiku i heraldiku te su u sklopu toga spomenuta i pojedina pitanja u vezi s grbovima velikaških obitelji Kosača i Nikolića. U tom smislu u

radu se upozorava na najstariji prikaz grba vojvode Sandalja koji je imao tri crvene poprečne grede na sroliku štitu.

Budući da je zbirka vladarskih pečata u spomenutim zemljama najkompletnija i koliko je poznato najkvalitetnije izrade u tadašnjim balkanskim relacijama, a njihov izgled znakovit u pogledu ukusa, kulturnih i političkih orijentacija i usmjerenja naručitelja, odnosno korisnika, ti izraci primijenjene umjetnosti visoke razine najvećim brojem odgovaraju stilizaciji u gotičkom slogu i relevantno upozoravaju na problematiku o kojoj se u radu raspravlja. Humski pečati, međutim, uglavnom su monogramski, koji tek u 15. st. poprimaju pojedine dekorativne oblike gotičkog sloga.

U radu se u sklopu navedene teme također ističe važnost i odrazi gotike na tradicijske oblike kulture u Bosni i Hercegovini u tom vremenu. Naime, legende na pečatima i novcu pisane su ili latinicom ili bosanicam, odnosno i jednim i drugim pismom istodobno kada je tekst dvojezičan. U tom slučaju posve je razvidno kako graver, koji se služi gotičkom epigrafskom unificijalom, oblikuje slova bosanice upravo na pečatima, novcu i u drugim oblicima epigrafike s gotičkom stilizacijom.

Primijenjena gotika prati i na stanovit način odražava vitešku kulturu Zapada u jesen srednjega vijeka, a bosanski pečati iz tog vremena već na prvi pogled pokazuju primjenu tog umjetničkog sloga na vrlo visokoj razini. Već uvaženim mišljenjima da su bosanski vladarski pečati, posebice oni konjanički, rad najbolje suvremene pariške škole, u radu se upozorava na sličnost s motivima na tadašnjim sveučilišnim i samostanskim gotičkim pečatima iz Njemačke. Budući da je legenda latinska na tom velikom "obustranom" (dvostranom) vladarskom pečatu, na kojem se samo mijenjaju imena vladara, nemoguće je isključiti iz njihove izrade majstore koji su bili vrlo bliski redovničkim, dominikanskim ili franjevačkim zajednicama uz kraljevski dvor.

Osim toga, tako stilizirani pečati 14. i 15. st., razvidno pokazuju da spomenuti krajevi nisu bili izoliran prostor u zabačenim balkanskim brdima prije osmanlijskih osvajanja, već normalan europski ambijent, posve otvoren i prijemčiv za tečevine zapadne civilizacije.

Sl. 42.

MITTELALTERLICHE GOTISCHE SIEGEL IN BOSNIEN UND CHELMANIEN

Zusammenfassung

Unter dem Titel *Mittelalterliche bosnische gotische Siegel* beschreibt der Autor das Repertoire von bisher bekannten Siegeln im Spätmittelalter in Bosnien und Chelmanien, in dem er vor allem Siegel der Königsfamilien, der wichtigsten Fürsten und Bani in diesen Ländern untersucht. Neben der Sphragistik umfasst die Arbeit zum Teil auch die Numismatik und Heraldik, so dass auch einzelne Fragen bezüglich der Wappen der adeligen Familien Kosača und Nikolić erwähnt werden. In dieser Hinsicht wird im Beitrag auf die älteste Darstellung des Wappens des Herzogs Sandalj mit den drei roten Querbalken auf einem herzförmigen Schild hingewiesen.

Da die Sammlung der Herrschersiegel in den genannten Ländern die umfassendste und hinsichtlich ihrer Herstellungsqualität die beste auf dem Balkan der damaligen Zeit, und ihr Aussehen bezüglich des Geschmacks, der kulturellen und politischen Einstellungen und Richtungen des Bestellers bzw. des Benutzers signifikant ist, entsprechen diese Produkte der angewandten Kunst auf hohem Niveau am ehesten der Stilisierung in gotischem Stil und weisen relevant auf die im Beitrag erörterte Problematik hin. Chelmanische Siegel sind aber hauptsächlich monogramatisch und sie nehmen erst im 14. Jh. einzelne dekorative Formen des gotischen Stils an.

Im Beitrag werden im Rahmen des genannten Themas Bedeutung und Reflexe der Gotik auf die traditionelle Kulturformen im damaligen Bosnien-Herzegowina hervorgehoben. Die Legenden auf Siegeln und Münzen sind nämlich entweder in lateinischer oder bosnischer Schrift geschrieben bzw. - wenn der Text zweisprachig ist - in beiden Schriften. In diesem Fall ist festzustellen, wie der Graveur, der sich der gotischen epigraphischen Unziale bedient, die Buchstaben der bosnischen Schrift gerade auf den Stempeln, Münzen und anderen Formen der Epigraphik mit gotischer Stilisierung formt.

Die angewandte Gotik begleitet und widerspiegelt auf gewisse Weise die Ritterkultur des Westens im Herbst des Mittelalters, und bosnische Siegel aus dieser Zeit zeigen schon auf den ersten Blick die Anwendung dieses Kunststils auf sehr hohem Niveau. Durch eingebürgerte Meinungen,

dass bosnische Herrschersiegel, insbesondere jene mit Reitern, Arbeiten der besten modernen Pariser Schule sind, wird es im Beitrag auf die Ähnlichkeit mit Motiven auf damaligen gotischen Universitäts- und Klostersiegeln aus Deutschland hingewiesen. Da die Legende auf dem großen doppelseitigen ("obistran") Herrschersiegel, bei dem sich nur die Herrschernamen ändern, lateinisch ist, ist es nicht auszuschließen, dass ihre Meister manchmal in naher Beziehung zu den Ordensgemeinschaften, Dominikanern oder Franziskanern am königlichen Hof standen.

Außerdem zeigen die so stilisierten Siegel aus dem 14. und 15. Jh., dass die angeführten Gebiete vor den osmanischen Eroberungen nicht ein isolierter Raum in entlegenen Balkangebirgen waren, sondern eine normales europäisches Milieu ganz offen und aufgeschlossen für die Errungenschaften westlicher Zivilisation.